

“O‘ZBEK TILSHUNOSLIGI VA ADABIYOTSHUNOSLIGI TARAQQIYOTI, XALQARO HAMKORLIK MASALALARI”

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

RUS KLASLARDA EPIKALÍQ SHÍĜARMALARDÍ OQÍTÍW METODIKASÍ (“MAMAN BIY ÁPSANASÍ” SHÍĜARMASÍ MÍBALÍNDA)

Mambetova Gulchexra Abiyullaevna
NMPI-tayanish doktoranti

Annotatsiya: Maqolada ta'lim boshqa tillarda olib boriladigan sinflarda epik asarlarni o'qitish metodikasi T.Qayıpbergenovning “Maman biy afsonasi” asari asosida tahlil qilingan.

Kalit so'zlar: nasr, roman janri, ikki tilli ta'lim, metodika, lug'at.

Аннотация: В статье рассматривается методика преподавания эпических произведений на занятиях, проводимых на других языках на основе произведения Т.Кайпбергенова “Маман бий апсанасы”.

Ключевые слова: проза, жанр романа, двуязычное образование, методика, словарь.

Annotation: The article discusses the methodology of teaching epic works in classes conducted in other languages based on the work of T. Kaipergenov “Maman biy apsanasy”.

Keywords: prose, novel genre, bilingual education, methodology, dictionary

Ádebiyattanw iliminde epikalıq túrge gúrriń, povest, roman janrları kiredi. Roman-(francuz sózi) – iri kólemlı prozalıq shıĝarma bolıp, onıń tiykarǵı belgileri insan ómirin pútkil quramalılıǵı menen hár tárepleme hám tolıq sáwlelendiriwden, qatnasıwshı qaharmanlar táǵdirin súwretlewshi kóp qatlamlı syujetke iye bolıwınan ibarat [1:189].

Mektep sabaqlıqlarında roman hám povestlerdi tutası menen oqıtıw imkaniyatı joq, sonlıqtan ádebiyat sabaqlıqlarında olar úzindiler formasında beriledi hám úyreniledi.

“Gúrrińde kóbinese bir kishi waqıya hám onıń juwmaǵı bayan qılınadı. Roman yaki povestten alınıp sabaqlıqlarǵa kirgizilgen úzindiler de usınday ulıwmalıqqa iye bolıwı talap etiledi” [2:223].

Roman yaki povestten úzindilerdi tańlap alıwda sabaqlıq dúziwshiler, metodistler hám mektep oqıtıwshıları birgelikte jumıs alıp barıwı maqsetke muwapıq. Sebebi roman yaki povestten alınǵan úzindiler shıĝarmanıń tolıq mazmunın ashıp bere almaǵanı menen, oqıwshıda shıĝarma haqqındaǵı dáslepki pikirlerdiń payda bolıwın, oqıwshınıń jasına say, sonday-aq tárbiyalıq xarakterge iye bola alatuǵın, hám eń tiykarǵısı úzindini oqıǵan oqıwshıda shıĝarmanı tolıq oqıp shıǵıwǵa degen umtilisti payda ete alıwı kerek.

Tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın klaslarda qaraqalpaq romanlarınan úzindiler tańlawda, qaraqalpaq xalqınıń milliyliğine, úrp-ádeti, salt-dástúrleri hám tariyxına baylanıslı saxnalardı alıp sabaqlıqqa kirgiziw júdá orınlı boladı. Tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın klaslardıń (10-11-klaslarda) baǵdarlamasında T.Qayıpbergenovtıń “Maman biy ápsanası” romanı, K.Karimovtıń “Aǵabiy” romanı,

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

T.Qayıpbergenovtiń “Qaraqalpaqnama” roman-essesi, N.Dáwqaraevtiń “Internatta” shıǵarmalarınan úzindiler berilgen.

T.Qayıpbergenovtiń “Maman biy ápsanası” shıǵarmasın oqıtıwda eń dáslep oqıtıwshı jazıwshı hám onıń “Qaraqalpaq dástanı” trilogiyası úsh kitaptan ibarat ekenligi, onıń birinshi kitabı “Maman biy ápsanası” dep atalıwı haqqında qısqasha maǵlıwmat berip ótiwi tiyis. Biraq bul degeni jazıwshınıń ómirbayanı, onıń shıǵarmaları, alǵan sıylıqların barlıǵın aytıp otırıwı shárt degeni emes. Oqıtıwshılar kóp jaǵdaylarda baǵdarlamada berilgen shıǵarmaǵa emes, al jazıwshınıń ómirbayanı ham barlıq shıǵarmaların oqıwshılardıǵa tanıstırıp, belgilengen waqıttı ótkerip aladı hám sabaqtıń maqsetine erisilmeydi.

Professor Q.Yuldashev atap ótkenindey , “Talqılanatuǵın shıǵarma qanshelli úlken bolmasın, waqıt bolsa qanshelli qısqa bolmasın, epikalıq shıǵarmanıń mazmunın sóylep beriw múmkin emes” [3:117].

Mekteplerde, ásirese tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın klaslarda romanlardı oqıtıwda oqıtıwshılar waqıttıń qısqalıǵı hám shıǵarmanıń kólemi úlkenligin esapqa alıp, romandıń ulıwma mazmunın oqıwshılardıǵa sóylep bergendi maqul kóredi. Bul óz gezeginde shıǵarma mazmunınıń sayızlanıwına, oqıwshınıń shıǵarmadan kórkem-estetikalıq zawıq ala almawına alıp keledi. Roman kibi úlken shıǵarmalardı úyreniwde ajratılǵan saatlar sanı sheklengenligi sebepli, olardıń barlıq bólimlerin tolıq úyreniw hám tereń analizlew múmkinshiligi joq.

Tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın klaslarda “Maman biy ápsanası” romanınıń 4-bólimin [4: 32-38] úzindi sıpatında kirgiziw hár tárepleme orınlı boladı. Sebebi bul bólimde roman bas qaharmanı jas bala Mamandıń xannıń sorawlarına aqıllılıq, tapqırlıq, ziyreklik penen juwap beriwı, oqıwshılarda tereń qızıǵıwshılıq oyatıw menen birge, shıǵarma qaharmanına degen jıllıq sezimleriniń payda bolıwına, romandıń qızıǵıwshılıq penen úyreniliwine tiykar boladı. Usı bólimniń barlıǵınıń tutası menen beriliwi de oqıwshılardıǵa qıyınshılıq tuwdırmaydı hám bir pútinlik saqlanadı.

Epikalıq shıǵarmalardı oqıtıwda úyge berilgen tapsırmalardı sorap, waqıttı ótkermew kerek, sebebi úlken kólemdegi shıǵarmaǵa tek bir saat berilgenligi ushın 45 minutlıq sabaqtı tek usı shıǵarmanı úyreniwge sáykeslestiriw kerek. Bul sabaqtı tómendegishe shólkemlestitiwge boladı.

1. Oqıtıwshı roman avtorı, romandıń bólimleri haqqında slaydlar arqalı qısqasha maǵlıwmatlar beredi. (5minut)
2. Oqıtıwshı shıǵarmanıń úzindisin kórkemlep, obrazlı etip oqıp beredi.

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

3. Oqıwshılarga túsiniw qıyın bolatuǵın sózlerdiń awdarma hám túsindirme sózliktegi manileir oqıtıwshı tárepinen aldınnan tayarlap klinedi hám túsindiriledi. Mısalı, *pitiwaja-pitip turǵan-zakonchennoe, táwekelshi-hesh nárseden qorqpaytuǵın, taysalmaytuǵın batır, смелый, пускающийся, shayıq (musılman wákili)- ueıx, dilwar-sózge sheshen-orator, giya-maysa shóp-trava, dizgin alıw- basqarıw-осаживать, kiyiz-júnnen islengen tósek-кошма, войлок, alshaq-hár tárepte, asıq- eshkinin súyegi keptirilip oynalatuǵın ойын-альчик, jaunamaz-namaz oqıǵanda astına tósetuǵın tósek, joqshılıq-бедность, qánáát-удовлетворение; довольствоваться малым, dáyekli-turaqlı, dárpenbedi-bul jerde “qozǵalmadı” [5] mánisinde sıyaqlı sózlerdiń mánisi menen tanıstırıp ótedi. Usı sıyaqlı túsiniksiz sózlerdiń barlıǵı sabaqlıqta tekstten keyin berilip ótiliwi kerek.*

4. Shıǵarma oqıp bolıǵannan soń, bekkemlew sıpatında erkin pikirlesiw alıp barıladı. Joqarı klass oqıwshıları menen kóbinese bekkemlew basqışında erkin pikirlesiw metodın qollanǵan paydalı, sebebi bul birinshiden sabaqtıń janlı hám qızıqlı bolıp óiwin támiyinlese, ekinshiden, tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın klass oqıwshılarınıń qaraqalpaq tilinde pikirin erkin jetkere alıw kónlikpelerin jaqsılaydı. Bunda oqıwshılar toparlarǵa bólinedi hám toparlarǵa teksttegi xan menen biylerdiń sorawları hám olarǵa Mamannıń hám basqa balalardıń bergен juwapları jazılған қағазлар берiledi, toparlarǵa waqıt belgilenip, berilgen juwaplar talqılanadı hám qosımsha pikirler aytıladı.

5. Toparlardıń pikirleri tolıq tıńlanıp, oqıtıwshı tárepinen juwmaqlastırıladı hám bahalanadı. Úyge tapsırma sıpatında tekstten shıǵarma qaharmanlarınıń (Ǵayıp xan, Esengeldi) portretleri berilgen qatarlardı tawıp dápterine jazıw hám Maman obrazına sıpatlama jazıp keliwdi tapsırıwǵa boladı, sonday-aq teksttegi “*Kósh baslanbasa, táwekelshi bolmaydı*”, “*Dárt tilge ursa kóp sóleydi, kózge ursa jılaydı*” degen qatarlar keltirilgen orınlardı qaytalap oqıp mánisin túsiniwge háreket etiwdi tapsırǵan orınlı boladı.

Juwmaqlap aytqanda, tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın klaslarda iri epikalıq shıǵarmalardan úzindilerdi oqıtıwda tómendegiler bassılıqqa alınıwı tiyis.

➤ romanlardan úzindiler alınǵanda oqıwshınıń jasına, qabıl etiw sheńberine, xalıqtıń milliyligin ashıp beretuǵın saxnalarınıń, sonday-aq oqıwshını pikirlewge, sol shıǵarmanıń barlıǵın oqıp shıǵıwǵa bolǵan qızıǵıwshılıǵın arttırı alatıwın bólimlerin sabaqlıqqa kirgiziw:

➤ oqıtıwshı romandı oqıtıwda jazıwshınıń ómirbayanına tiyisli, sonday-aq basqa shıǵarmalarına tiyisli maǵlıwmatlarǵa waqıttı sarplamastan, tek baǵdarlamada berilgen shıǵarmanıń tikkeley ózin oqıtıw hám talqılaw:

mavzusidagi xalqaro ilmiy-amaliy konferensiya

- shıǵarmadaǵı oqıwshılardıǵa túsiniksiz bolǵan sózlerdi awdarmalaw menen birge olardıń konteksttegi mánilerin túsindiriw;
- roman mazmunın talqılaw menen birge shıǵarmanı oqıwshılar turmısı menen baylanıstırǵan halda erkin pikirlikti hám erkin sóylewin rawajlandırıw.

Demek, tálim basqa tillerde alıp barılatuǵın klaslarda kólemlı epikalıq shıǵarmalardı oqıtıwda sabaqtı durıs shólkemlestiriwge itibar qaratılıwı lazım. Bunda oqıtıwshınıń pedagogikalıq sheberligi waqıt penen durıs islesiwde kózge taslanadı. Sebebi, joqarıda keltirip ótkenimizdey shıǵarmanı tolıq oqıtıwdıń múmkinshiligi joq. Oqıtıwshı oqıwshınıń jas ózgesheligine itibar bergen halda úzindilerdi durıs tańlasa, sabaqtı hár túrli usıllarda qızıqlı, mazmunlı etip oqıtıp, oqıwshıda ótilgen shıǵarmanı tolıq oqıp shıǵıwǵa umtıldırıwshı sezim oyata alsa, óz maqsetine erisken esaplanadı.

Paydalanılǵan ádebiyatlar:

1. Jarimbetov Q, Genjemuratov B. Ádebiyat teoriyası, T.: Sano-standart,2018
2. Husanboyeva Q, Niyozmetova R. Adabiyot o’qitish metodikasi, T.: Barkamol fayz media, 2018
3. Ўлдошев Қ. Адабиёт ўқитишининг илмий-назарий асослари. Т.: Ўқитувчи,1996
4. Қайыпбергенов Т. Маман бий әпсанасы. Н.:Билим,2018